

ВІДГУК

про дисертацію «Мікротопонімія Центральної Хмельниччини»

ЯНЧИШИНОЇ ЯНИ ВАЛЕРІЇВНИ,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі

спеціальності 10.02.01 – українська мова

Онімна лексика будь-якої мови невичерпно багата і розмаїта. Дослідження мікротопонімів, зокрема процесу їхнього становлення, функціонування на різних етапах розвитку, належить до невідкладних завдань української ономастики. Фіксація й наукове вивчення мікротопонімів різних куточків України має неабияку цінність, а особливо, якщо ці землі зберігають автохтонну людність з її багатими історичними, культурними, етнографічними й мовними традиціями та постійними контактами із сусідніми народами.

Кінець XX – початок XXI ст. позначилися появою низки ґрунтовних досліджень мікротопонімів різних регіонів у синхронії, зокрема західного (Н. І. Лісняк) і південно-східного (О. В. Заінчковська) Поділля, західного Полісся (Г. Л. Аркушин), Покуття (Л. П. Білінська), півночі (О. І. Проць) та центральних і східних районів (Н. Р. Яніцька) Львівської області, Сколівщини (Н. В. Сокіл), південно-західного Опілля (О. Б. Лужецька), північної Хмельниччини (І. Я. Ординська) та ін. У деяких працях натрапляємо на історичні коментарі (мікротопонімія Підгір'я (О. І. Михальчук)), чи то й узагалі вони виконані в руслі діяхронії (мікротопонімія історичної Уманщини (О. Б. Василик)). У науковий обіг уведено значний за обсягом топонімний матеріал, що був проаналізований у різних аспектах. Однак навіть наведений неповний перелік праць свідчить про значні прогалини в дослідженні мікротопонімних систем локальних територій. Це завдання залишається актуальним упродовж багатьох років, оскільки такі пропріативні комплекси різних регіонів України вивчені нерівномірно, до того ж маємо величезні території, що взагалі не потрапили в поле зору українських ономастів або ж які емпірично презентовані однією-двома статтями чи тезами. Саме тому дослідження Яни Валеріївни Янчишиної є актуальним і повністю відповідає сучасним запитам ономастики.

В українській ономастиці комплексний аналіз мікротопонімів центральної Хмельниччини, лексико-семантичних особливостей їхніх основ та словотвірних ознак ще не проводився. Тому запропонована робота є новим і вагомим внеском дисертантки в українську ономастичну науку. Дослідження такого плану є дуже цінними, оскільки без опрацювання місцевого топонімного матеріалу неможливо говорити про загальноукраїнські процеси як в історичній, так і в сучасній топонімії, не можна укласти загальнонаціональний словник власних географічних назв. Окрім того, робота має вагоме практичне значення: результати її можуть використовувати в мовознавчих студіях з ономастики, лексикології, словотвору, діалектології, етнолінгвістики, а також у навчальній практиці філологічних факультетів вищої школи.

Роботу характеризує чітка, обґрунтована структура: вона складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів з висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (269 позицій, з яких 18 – іноземні джерела), додатків.

Заслугує схвалення особистий внесок авторки в розв'язання досліджуваної проблематики, що знайшло вияв у 16 публікаціях у вітчизняних (15) та закордонному (1) виданнях, оприлюдненні на 35 наукових заходах різних рівнів.

Метою дослідження є комплексна характеристика мікротопонімії Центральної Хмельниччини. Задекларовані 7 завдань авторка послідовно вирішує у трьох розділах дисертаційної роботи. На захист винесено 5 положень, усі вони чітко сформульовані, обґрунтовані та відповідають отриманим у ході дослідження результатам.

У розділі 1 «Теоретичні основи вивчення мікротопонімії» (сс. 25–73) запропоновано огляд тлумачень терміна «мікротопонім». Проте залучено до аналізу роботи переважно періоду становлення топоніміки як самостійного наукового напрямку. Сучасні ж точки зору українських ономастів із цієї проблеми обмежено 2012 роком, що створює враження, ніби дискусійних питань із проблем мікротопонімії за останні майже дев'ять років не виникало. Мікротопонім, за спостереженнями Я. В. Янчишиної, має чіткі диференційні ознаки, перелік яких

дисертантка розширила до 16 (с. 37–38), хоч свідомо того, що розмитість критеріїв не може забезпечити реальної картини мікротопонімії тієї чи тієї місцевості.

У розділі 2 «Структурно-дериваційні атрибути мікротопонімів Центральної Хмельниччини» (сс. 74–134) Яна Валеріївна докладно проаналізувала власні назви дрібних географічних об'єктів в аспекті структурних та словотвірних особливостей, зокрема висновувала, що за денотатно-номінативними ознаками переважають мікрохороніми, мікроороніми та мікрогідроніми; за структурними – прості найменування; за словотвірними – утворені лексико-семантичним способом.

У розділі 3 «Семантико-мотиваційні та функціональні особливості власних назв дрібних географічних об'єктів» (сс. 135–196) дисертантка проаналізувала семантичні та мотиваційні ознаки мікротопонімії Центральної Хмельниччини, вказавши на вплив позамовних чинників на функціонування пропріативів у мовленні місцевого населення.

У висновках узагальнено підсумки проведеного дослідження в їх авторському баченні.

Загальні і часткові висновки дисертантки, а також інтерпретація досліджуваного матеріалу та теоретичного підґрунтя загалом заперечень не викликають. Водночас до тексту праці Яни Валеріївни Янчишиної маємо деякі зауваження і побажання:

1. Термінологічний блок авторка використовує вправно, однак для робіт такого типу доцільніше уникати використання одного терміна з різними значеннями. Це стосується передовсім послуговування терміном *номінація*, що в українській лінгвістичній науці функціонує на позначення «1) творення і надання назв (та ін. мов. позначень) пізнаним і вичленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мов. одиницею і відповід. предметом (явищем, ознакою і т. ін.); 2) результат цього процесу, тобто сама назва; 3) називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів» (Тараненко О. О. Номінація. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ : Укр. енциклопедія, 2004. С. 417). У роботах, де йдеться про

номінацію (як процес називання) та її результат (номен, що не є суб'єктом, який здійснює номінацію), це не кращим чином позначається на сприйнятті матеріалу.

2. Задекларовані у вступі методи і прийоми дослідження неоднаковою мірою презентовані в роботі, зокрема чітко простежується використання описового, структурного та методу кількісних підрахунків. Про використання прийомів польового дослідження (*інтерв'ювання, анкетування і спостереження*) можемо здогадуватися, хоч полігон для їх застосування чималий: для надання ваги дослідженню, особливо в аспекті його територіальної специфіки, мовну характеристику того чи того мікротопоніма можна було би підкріпити коментарем респондента, таким чином продемонструвавши і діалектні риси, і розуміння місцевим населенням мотиваційної основи. Задекларований етимологічний метод у роботі представлений крізь призму видимої етимології – через з'ясування мотиваційної основи мікротопоніма, до того ж у деяких випадках не завжди вдалої. Наприклад, дисертантка зазначає: «Більшість прізвищ вказує на чоловіків (годонім *Гончаріцина* (Прх., Хм) ← Гончаріцин, годонім *Сагайдачного* (Днв., Дн) ← Сагайдачний, годонім *Шевченка* (Врб-Мр., Яр) ← Шевченко); від прізвищ жінок такі номінації утворюються рідко (піскінонім *Ахматівський* (Слб.-Шлх., Др) ← Ахматова)». Що є підставою для висновку, що піскінонім *Ахматівський* утворено від прізвища *Ахматова*, а не *Ахматов*? Чи: «Незначна кількість номінацій дрібних географічних об'єктів мотивується прізвиськами (2; 0,13 %: лімонім *Гуйова* (Нтч., Вн) ← Гуй; агроонім *Шулимове* (Пдл., Вн) ← Шулим), що пов'язано з віднесенням подібних пропріативів до відпрізвищних або відапелятивних». Чим підтверджено, що ВН *Гуй* та *Шулим* є саме прізвиськами і хто їх «відніс» до відпрізвищних чи відапелятивних? Якщо вони не зафіксовані в жодному словнику власних назв людей, тоді саме звернення до досліджень з історичної антропоніміки чи коментар респондента дав би змогу пролити світло на статус цього пропріатива.

У контексті рецензованого дослідження актуальним є підхід О. К. Матвєєва (див. праці: Матвєєв А. К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов. *Этимология*. 1967. Москва : Наука,

1969. С. 192–199; Матвеев А. К. *Ономастология*. Москва : Наука, 2006. 292 с.), що допомогло б дисертантці запропонувати більш об'єктивні коментарі до мотиваційних основ аналізованих мікротопонімів.

Що ж стосується повноцінного застосування етимологічного методу, то натрапляємо на короткі коментарі, де, вважаємо, необхідно було запропонувати власні гіпотези, бо використання тільки «Словника української мови» для з'ясування мотиваційної основи тієї чи тієї назви нівелює діяхронію, що в таких дослідженнях тісно переплітається із синхронією: «Незначна кількість мікротопонімів має нез'ясовану словотвірну структуру (4; 0,06 %: агроонім і путеонім *Волікдерня* (Знк., Вн), кварталонім *Дижма* (Злс., Дн), трактонім *Туляпа* (Стр., Ст). Такі найменування, на нашу думку, є давніми лексичними утвореннями із ситуативною мотивацією. Завдяки аналізу мікротопонімії Центральної Хмельниччини з погляду деривації можемо як вказати на превалювання лексико-семантичного (66,22 %) способу словотворення над морфологічним (33,72 %), так і відзначити наявність незначної кількості власних назв із невстановленою етимологією (0,06 %)» (с. 131) чи: «Власних назв із невідомою семантикою твірних основ зареєстровано чотири (0,05 %): три гідроніми (потамоніми *Оледерня* (Лтч), *Туляпа* (Стр., Ст) та путеонім *Волікдерня* (Знк., Вн)) і мікрооронім (трактонім *Бигода* (Глз., Др))» (с. 163). Звертає увагу різне наповнення мікротопонімів невстановленої етимології – то їх 4 чи 5? Цих пропріативів достатньо для повноцінного етимологічного аналізу, що, поза всяким сумнівом, збагатило б матеріал і висновки дослідження, підвищило його наукову значущість.

У роботі наявні незадекларовані картографічний, принаймні на рівні використання географічних карт і картографічних джерел для збору та аналізу мікротопонімів, та соціолінгвістичний, принаймні на рівні з'ясування збереження в мовленні жителів різних вікових груп того чи того мікротопоніма / його варіанта, а також відмінностей у номінативних процесах жителів села та міста. Вважаємо, що застосування картографічного методу, зокрема для унаочнення зон поширення мікротопонімів тієї чи тієї мотиваційної основи чи топоформанта,

тільки додало б вагомості дисертаційній праці, тим паче що сучасні технології картографування дозволяють створювати карти, які, на нашу думку, мають бути обов'язковими для робіт з топоніміки / мікротопоніміки, оскільки їхні об'єкти мають територіальну прив'язку.

3. У контексті задекларованого нерозривного зв'язку історії, культури, традицій народу з особливостями його назвотворення логічним є підрозділ *1.3. Етнолінгвістичні особливості мікротопонімів*. Я. В. Янчишина проаналізувала праці мовознавців (О. Л. Березович, М. Д. Голєва, Н. Р. Яніцької та ін.), однак на цьому весь етнолінгвістичний ресурс закінчився, хоч його повною мірою можна було б використовувати для реалізації кожної характеристики мікротопонімів. Це, зокрема, дозволило б з'ясувати і частку чужого як результату назвотворчої діяльності, наприклад, поляків чи мадярів у мікротопонімії досліджуваної території.

4. Аналізуючи мікротопоніми Центральної Хмельниччини за структурними особливостями, Я. В. Янчишина пропонує докладний модельний ряд кожного виокремленого типу. На нашу думку, деякі вимагають уточнення. Зокрема, з-поміж багатокомпонентних структур досліджуваних мікротопонімів спорадично зафіксовано назви *Польова до Висілка* (Плп-Олк., Вн), *Польова на Майдан-Олександрівський* (Плп-Олк., Вн), що відповідають моделі «**прикметник + прийменник + іменник**» (с. 104). Очевидно, що маємо справу вже не з власне первинним прикметником, а утвореним на його основі іменником, тому й модель таких утворень – «**іменник + прийменник + іменник**». До речі, дисертантка про конверсію як спосіб творення пише на с. 128–129 та наводить багато мікротопонімів Центральної Хмельниччини, утворених цим способом.

5. Аналіз семантико-мотиваційних особливостей мікротопонімів також вимагає копіткої праці, а тому не позбавлений огріхів. Наприклад, на с. 140 читаємо: «У номінаціях характеристичного плану можуть простежуватися впливи місцевих діалектів: кварталонім *Брехунівка* (Крж., Вн) ← брехун – «розм. Людина, яка завжди говорить неправду» [163, с. 233]; мікрокатарактонім *Буркун* (Лсц., Дн) ← буркотун – «Буркотлива людина» [163, с. 259]; піскінонім *Караля* (Ант., Хм)

← краля ← красуня – «1. Уродлива дівчина, жінка; вродливиця» [166, с. 329]. Малопоширені означення статі людини: путеонім *Дівочка* (Свч., Лт) ← дівочка – «Зменш.-пестл. до дівка»; «Молода неодружена особа жіночої статі» [164, с. 298]; кварталонім *Пацанівка* (Дмн., Дн) ← пацан – «фам. Те саме, що хлопчак» [168, с. 102]; «1. Дитина або підліток чоловічої статі» [173, с. 84] або родинних стосунків: годонім *Онучків* (Слб-Охр., Вн) ← внука – «Дочка сина або дочки» [163, с. 710]; кварталонім *Сиротяти* (Явт., Др) ← сирота – «1. Дитина, підліток, що втратили батька й матір або одного з них» [171, с. 202]». Який із наведених мікротопонімів позначений впливом місцевої говірки, якщо його значення підтверджено тільки «Словником української мови» навіть без ремарки *діал.?* У таких коментарях обов'язковим має бути і покликання на діалектний словник, і наведення невеликого зв'язного мовлення представника місцевої говірки.

6. Як позитивне вкажемо і на нормативне для робіт такого типу зіставлення в аспекті синхронії мікротопонімії Центральної Хмельниччини з мікротопоніміями інших територій, передусім сусідніх. Однак для деяких груп мікротопонімів, зокрема мікрогідронімів, можна було би зробити зіставлення і в аспекті мікродіахронії, наприклад на матеріалі заявленого у списку використаної літератури «Словника гідронімів України» (майже півстоліття, оскільки матеріал збирали задовго до 1979 року), що, на жаль, так жодного разу і не представлений як «доказова база». У такому разі стали очевидними б і лакуни Словника: наприклад, зафіксований дисертанткою мікропотамонім *Іванчик* (с. 88) відсутній у реєстрі Словника, тоді як мікропотамонім *Жванчик* (с. 88) у Словнику (с. 194) територіально прив'язаний до Кам'янець-Подільського і Чемеровецького районів, тобто до Південної Хмельниччини, а дисертаційне дослідження доводить його прив'язку й до Центральної Хмельниччини.

7. Окрім того, в тексті роботі наявні стилістичні огріхи (використання пасиву в побудові речень; в основному (с. 37, 69 та ін.); практично (с. 31, 35, 42 та ін.); 16 разів ужите як бачимо доцільніше замінити на *отже* та ін.).

8. Побажання, яке може бути враховане під час підготовки дисертації для публікації у формі монографії. Робота багатоаспектна і велика за обсягом. Для кращого сприйняття її змісту бажана докладніша рубрикація в межах параграфів.

Висловлені зауваження не принципові і жодним чином не знижують високої оцінки проведеного Я. В. Янчишиною дослідження, що демонструє логічний і послідовний виклад процесу лінгвістичного пошуку, має достатній рівень емпіричного і теоретичного узагальнення, а результати, отримані на значному арсеналі введених у науковий обіг пропріативів, можуть бути використані в мовознавчій та освітянській практиці. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертаційної роботи. Тому можна констатувати, що дисертаційне дослідження «Мікротопонімія Центральної Хмельниччини» відповідає вимогам пунктів 9, 11–14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., а його авторка, Янчишина Яна Валеріївна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
та методики її навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

В. В. Денисюк

Підпис засвідчую:

ректор Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини,
доктор педагогічних наук,
професор

О. І. Безлюдний